

УДК 37(091)(477)-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-738-751](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-738-751)

Антонєць Наталія Борисівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, вул. Берлінського М., 9, м. Київ, 04060, тел.: (096) 4705176, <https://orcid.org/0000-0002-7772-9364>

**СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ЗА
УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ ШКОЛУ
НА МЕЖІ ХІХ ТА ХХ СТОЛІТЬ:
до 145-річчя з дня народження діяча**

Анотація. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну має на меті шляхом сили знищити незалежну країну, нівелювати існування самої української нації. У таких реаліях одним із провідних завдань гуманітарних наук є активізація акумуляції знань про націотворення українства, осмислення його етнонаціонального поступу. Неодмінним складником втілення української державної ідеї є культивування власної інтелектуальної еліти, зокрема в галузі освіти. Зважаючи на критичну політичну ситуацію, особливо актуальною стає своєрідна «ревізія» когорти персоналій, що свого часу долучилася до творення української національної освіти як важливого аспекту державотворчого процесу. Адже й досі значна частина діячів у цій царині залишається недооціненою або й взагалі забутою.

Метою статті є оновлене поцінування внеску С. Васильченка у становлення та розвиток національної української школи задля актуалізації його персоналії у колективному портреті освітніх діячів України.

Зроблено висновок, що літературна спадщина С. Васильченка досить активно досліджувалася як у радянський період, так і в незалежній Україні. Проте його діяльність у галузі освіти залишається недооціненою. Водночас автобіографічні твори діяча («Типова біографія», «Мій шлях (Автобіографічні записки)») є цінним джерелом інформації про стан освіти для простого народу в Російській імперії, а педагогічна публіцистика, що друкувалася на сторінках перших українських часописів «Нова громада», «Рада», «Світло» («Народня школа і рідна мова на Вкраїні : Замітки народнього вчителя», «Живая речь» в українській школі», «На київських учительських курсах» тощо), відображає боротьбу української інтелігенції на межі ХІХ та ХХ століть з асимілятивною політикою царського уряду, зокрема за право існування рідномовних

навчальних закладів. Актуальність питання згубного впливу заборони царатом функціонування українських навчальних закладів стала приводом для видання окремої брошури С. Васильченка «В сучасній школі», що побачила світ у 1914 та 1917 роках.

Ключові слова: Степан Васильченко, народний учитель, боротьба за україномовну школу, боротьба за національну освіту, українська інтелігенція, асимілятивна політика царату.

Antonets Natalia Borysivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Research Associate, Senior Research Associate of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, St. Berlinsky M., 9, Kyiv, 04060, tel.: (096) 470-51-76, <https://orcid.org/0000-0002-7772-9364>

**STEPAN VASYLCHENKO IN THE CONTEXT OF THE STRUGGLE
FOR THE UKRAINIAN NATIONAL SCHOOL
AT THE BORDER OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES:
to the 145th anniversary of the actor's birthday**

Abstract. The full-scale invasion of Russian troops into Ukraine aims to destroy an independent country by force, to destroy the existence of the Ukrainian nation itself. In such realities, one of the leading tasks of the humanitarian sciences is the activation of the accumulation of knowledge about the formation of the Ukrainian nation, the understanding of its ethno-national progress. Cultivation of one's own intellectual elite, particularly in the field of education, is an indispensable component of the realization of the Ukrainian state idea. Taking into account the critical political situation, a kind of "revision" of the cohort of personalities that at one time joined the creation of Ukrainian national education as an important aspect of the state-building process becomes especially relevant. After all, a significant part of the actors in this area remains underestimated or even forgotten.

The purpose of the article is a renewed appreciation of S. Vasylychenko's contribution to the formation and development of the national Ukrainian school in order to update his personality in the collective portrait of educational figures of Ukraine.

It was concluded that the literary heritage of S. Vasylychenko was quite actively researched both in the Soviet period and in independent Ukraine. However, his activities in the field of education remain underestimated. At the same time, the actor's autobiographical works ("Typical biography", "My path (Autobiographical notes)") are a valuable source of information about the state of education for the common people in the Russian Empire, and pedagogical journalism published on

the pages of the first Ukrainian magazines "New Community", "Rada", "Svitlo" ("National school and native language in Ukraine: Notes of a national teacher", "Living speech" in the Ukrainian school", "On the Kyiv teachers' courses", etc.), reflects the struggle of the Ukrainian intelligentsia on the border of the 19th and 20th centuries with by the assimilative policy of the tsarist government, in particular for the right to the existence of native-language educational institutions. The relevance of the issue of the harmful influence of the tsar's ban on the functioning of Ukrainian educational institutions became the reason for the publication of a separate pamphlet by S. Vasylychenko "In a Modern School", which was published in 1914 and 1917.

Keywords: Stepan Vasylychenko, national teacher, struggle for Ukrainian-language school, struggle for national education, Ukrainian intelligentsia, assimilative policy of the tsarate.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну у лютому 2022 р. має на меті шляхом сили знищити незалежну країну, нівелювати існування самої української нації. У таких реаліях одним із провідних завдань гуманітарних наук є активізація акумуляції знань про націотворення українства, осмислення його етнонаціонального поступу.

Неодмінним складником втілення української державної ідеї є культивування власної інтелектуальної еліти, зокрема в галузі освіти. Зважаючи на критичну політичну ситуацію, особливо актуальною стає своєрідна «ревізія» когорти персоналій, що свого часу долучилися до творення української національної освіти як важливого аспекту державотворчого процесу. Адже й досі значна частина діячів у цій царині залишається недооціненою або й взагалі забутою.

Відомий письменник, журналіст, педагог Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище – Панасенко) (1879–1932) належать до тих українських діячів, котрих, як правило, побіжно згадують автори підручників та посібників з історії педагогіки, але, на жаль, оминають увагою укладачі педагогічних словників. Разом з тим, картина боротьби української інтелігенції за рідномовну школу в Російській імперії на межі XIX та XX століть без цієї персоналії повною бути не може.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературної спадщини С. Васильченка знайшов своє відображення у дослідженнях багатьох філологів, серед яких М. Грудницька, Б. Деркач, В. Костюченко, В. Курашова, Ю. Могила, В. Олійник, Ю. Онищенко, П. Хропко, Н. Шумило, Ф. Якубовський та ін. Постаті письменника присвячена повість П. Гаврилова "Назустріч бурі" (1970), звертають на себе увагу і публікації, що мають за мету сприяти вивченню творчості цього діяча в школі (Р. Дуб, В. Поліщук).

У 1961 р. побачила світ книга І. Грушкевича “Педагогічна діяльність і педагогічні погляди С. В. Васильченка”, в основу якої було покладено дисертаційну роботу автора [1]. До позитивних характеристик цього дослідження в першу чергу треба віднести використання автором документів з фонду Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Разом з тим, у книзі значна увага приділяється знову ж таки саме літературній творчості С. Васильченка. Крім того, це видання, безумовно, повністю відповідає ідеологічним настановам радянського періоду, що робить його однозначно застарілим. Спробу сучасної оцінки педагогічних поглядів та діяльності у галузі освіти С. Васильченка було зроблено у двотомнику «Українська педагогіка в персоналіях» [2], проте внесок діяча у боротьбу за україномовну школу та у її становлення на межі ХІХ та ХХ століть потребує подальшого дослідження та популяризації.

Метою статті є оновлене поцінування внеску С. Васильченка у становлення та розвиток національної української школи задля актуалізації його персоналії у колективному портреті освітніх діячів України.

Виклад основного матеріалу. Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище – Панасенко) народився 8 січня 1879 р. (за старим стилем – 27 грудня 1878 р.) у містечку Ічня на Чернігівщині в родині шевця. «Хоч родина Васильченкова була дуже незаможна, – писав у автобіографії діяч, – але хатнє життя в сім’ї було тихе і лагідне, без свар і лайки. Діти виховувалися по давніх народних звичаях, які часто-густо цілком зіходилися з думками про виховання кращих педагогів. Крізь бідкування в родині часто-густо можна було чути і рідну пісню, і тихий жарт, і книжку, і казку-анекдот, який ні-ні, та й почне розказувати своїм дітям батько» [3, С. 65]. Під час шевської роботи батька та братів в хаті могли читати вголос «Тараса Бульбу» М. Гоголя, співали «Голоту» («Ой, там збиралась бідна голота»), «Кармелюка» та інші українські пісні. Безумовно, така домашня атмосфера певним чином впливала на формування світогляду малого хлопчини.

Батько Степана, який сам був трохи грамотний і поважав освіту, піклувався про навчання своїх дітей і тому, незважаючи на великі злидні, віддавав їх до школи. Так, коли Степану було 9 років, він записує боязкого та сором’язливого сина до місцевого двокласного міністерського училища. Коли ж через п’ять років Степан Панасенко закінчував школу, то був уже «кращим учнем, живим, ініціативним, з нахилом до протестантства й навіть до дерзостей» [4, С. 12]. Хоча така поведінка трохи турбувала вчителів, вони все ж залишили здібного хлопця на 2 роки при школі стипендіатом. За цей час він, використовуючи книжки із шкільної бібліотеки, повинен був підготуватися до іспитів в учительську семінарію. Зауважимо, на відміну від переважної більшості народних шкіл в Україні в Ічнянській школі бібліотека, що

призначалась і для учнів, і для вчителів, була досить великою – «всі російські класики, головні класики світового письменства, критика, подорожі, природознавство і загалом найрізноманітніша лектура» [4, С. 13]. Певна річ, згідно з асиміляційною політикою царату всі книжки були російськомовні. Під їх впливом, зокрема творів О. Пушкіна та М. Кольцова, народжувалися перші спроби-наслідування майбутнього літератора. Правда, водночас вагомою протидією російській літературі були українські пісні, які Степан старанно записував в окремий зшиток.

У 1895 р. шістнадцятирічний юнак вступає до Коростишівської учительської семінарії. До цього навчального закладу щороку приймали 10–12 юнаків казенними стипендіатами. Така можливість здобути освіту будила світлі мрії у здібних, але бідних селянських дітей, тому конкурс при вступі був 8–10 чоловік на місце. Навчальний заклад вів свою історію від Київської педагогічної школи М. Тулова, першим директором семінарії був відомий кирило-мефодіївець І. Посяда, а під час навчання С. Васильченка заклад очолював кандидат історико-філологічних наук І. Давидович, який особисто знав Т. Шевченка. І хоча рівень викладання, як зазначав сам Степан Васильович у «Записках учителя», був на досить низькому рівні [5, С. 136–137], проте в семінарії традиційно негласно поширювалися народолюбні ідеї, які справляли значний вплив на формування світогляду майбутніх педагогів.

Отримавши свідоцтво про закінчення курсу навчання в семінарії, С. Васильченко восени 1898 р. починає викладати в однокласному міністерському училищі села Потік Канівського повіту Київської губернії. Школа розташовувалася у старому занедбаному будинку. Учні у ній було більше сотні (при нормі не більше 60–70 осіб), поділені вони були на 4 групи (замість нормативних двох), проте строго відповідно до Положення про цей тип шкіл викладати в ній мав лише один учитель. Складнощів додавало й те, що майже у всіх школярів підручники були різних авторів, а шкільна бібліотека, за образним висловом самого педагога, скидалася “на віз ганчірника”. Проте у молодого вчителя вистачило ентузіазму не лише дати раду школярам, а й влаштувати вечірні класи для дорослих, читання з чарівним ліхтарем у чайній, організувати співочий гурток, впоряджати із напівграмотними та неграмотними селянами українські спектаклі, святкування шевченківських роковин тощо.

Однак ця плідна педагогічна та просвітянська робота тривала лише чотири роки. Весною 1902 р. С. Васильченко стає випадковим свідком дикої розправи над сільським парубком у канцелярії пристава. Обурений свавіллям, він пише статтю у популярну на той час у провінції політико-економічну газету помірковано-ліберального спрямування “Биржевые ведомости”, що виходила в Санкт-Петербурзі. Зміст статті редакція використала для

порожнього, безбарвного фейлетона, який проте у селі «зробив сенсацію» [4, С. 33]. Після цієї публікації карою для вчителя-правдолюбця було переведення його на інше місце роботи, а саме – до Богуслава тієї ж Київської губернії.

У Богуславському двокласному училищі С. Васильченку довелося працювати лише з однією, першою, групою, однак вона була великою і складалась з учнів дуже різної підготовки. Тут були діти, які тільки починали навчання, і ті, що вже вчилися рік і більше, але не були готові до переведення до наступної групи. Перед учителем стояло завдання з цієї «кошари із сирим матеріалом» витягнути 30–40 кращих і більш здібних школярів для подальшої науки вже у завідуючого училищем. За таких умов праця була хаотична, утомлива і нецікава [4, С. 34].

Працюючи у Богуславі, С. Васильченко знайомиться з багатьма місцевими колегами, а також з учителями навколишніх сіл. У його свідомості дедалі чіткіше визріває почуття протесту проти безправного, зневаженого та матеріально незабезпеченого становища вчительства. Степан Васильович починає гаряче агітувати своїх колег позбутися ролі «святого мученика» у суспільстві, а натомість прагнути створити образ учителя як сильної та незалежної особистості. Для досягнення цієї мети він, зокрема, закликав педагогів організувати своє життя, об'єднуючись з іншими сільськими інтелігентами-пролетарями (до яких в першу чергу відносив фельдшерів і дяків) та не втрачаючи тісного зв'язку з народом.

Невдовзі приватні розмови на цю тему С. Васильченка вже не задовольняли, і він вирішує боротися за свою ідею активніше. Основною зброєю у цій боротьбі Степан Васильович обирає слово. Під впливом таких прагнень він пише оповідання з життя народних учителів «Не устоял», яке надсилає до редакції популярного на той час поміж учителями часопису «Киевская газета». Описуючи свій стан під час створення цього оповідання, С. Васильченко згадував: «Писав дні і ночі, як у гарячці. Руки, як в огні. Серце билось. Гнів, образу, гіркоту, обурення – все хотілось викласти на папері. Все здавалось не те. Кидав писати, ходив по кімнаті. Аж ось – заплакав. Ні, нема відповідної сили. На душі стало раптом затишно й замирено. Одчув і зрозумів, що треба бути щирим, без жалю до себе одвертим, правдивим, об'єктивним, і що це буде незборна сила. Я порвав написане і, скропляючи часом слізьми, писав наново свій твір так, що мабуть, щиріше не міг би писати рідному братові... Писав, звичайно, російською мовою, володіючи нею непогано» [4, С. 36].

У Богуславській школі С. Васильченку довелося викладати менше року – на цей раз його звільняють за розпорядженням попечителя шкільної округи за неправильне ведення документації. Під час роботи в школі Степан Васильович мав подавати у класному журналі інформацію про проходження учнями навчального матеріалу у суворій відповідності до програми, що було неправдивим

з огляду на різний рівень знань школярів у його групі. Молодий вчитель не бажав кривити душею і із почуття протесту малював у відповідних графах журналу «профілі попа, зава, писав епіграми на їх, вірші на злободенні шкільні пригоди, свої міркування про школу, про систему та загалом що було на той час в голові і тому подібний дріб'язок. В кінці року закинув цей журнал кудись на шафу, певний того, що звідти його не витягнуть до страшного суду. Одначе не так вийшло. Пильне око зава своєчасно загляділо «крамольні» записи в журналі» [4, С. 36]. Так журнал опинився у руках попечителя шкільної округи, а С. Васильченко у відповідь отримав повідомлення про звільнення.

Протягом 1903–1904 навчального року педагогу ще тричі (!) довелося міняти місце роботи. Спочатку – убога школа в селі Карапиші на Київщині, де через темряву у класі читати і писати можна було лише на підвіконні. Потім – гарна двокласна школа в селі Бурімка (нині Чернігівська обл.), де учні швидко полюбили Степана Васильовича, селяни його поважали, а колеги умовляли залишитися назавжди. Проте інспектор, отримавши характеристику на нового вчителя, терміново видав наказ протягом 24 годин покинути школу. І, нарешті, школа у селі Драбів (нині – Черкаська обл.), де С. Васильченко, не маючи квартири, мусив жити в учительській.

Після завершення такого багатого на переїзди навчального року Степан Васильович вирішує покинути вчительську працю. Він їде у рідну Ічню, а на сторінках щоденника, який він вів багато років, з'являється емоційне прощання з учителюванням: «Ні, годі... прощавай, школо, бо більше нема уже сили служити тобі. Не шкодую за тобою, прокляте учительське життя, не шкода мені й тебе, рабсько-злиденна школо, – великий жаль мені сил молодих, що даремно тратяться й навіки гинуть тут. Кожного року молода народна згряя, молода надія народу іде на цю працю й без сліду гине, як у безодні. [...] Скажіть мені, що може доброго зробити для народу отой нещасний, слабкий, темний учитель, що мусить бліднути перед всякими гудзями та кокардами, кому всякий сільський інтелігент як милостиню подає кінчик своєї руки, той, що нема йому просвітлої години у боротьбі з нуждою за насущний кусок той? Яке він добро зможе зробити людям? Забитий, загнаний, з вимученим лицем, з боязким хоробливим блиском в очах, завше безмовний, завше покірний. Та чи се ж той чоловік, що сміливо повинен вести до світу, до правди [людей]?.. Хто піде за ним?..». [4, С. 38–39].

Проте прощання із школою не відбулося. Молодий педагог був розчулений реакцією колег на публікацію оповідання, яке він ще з Богуслава надіслав у редакцію «Киевской газеты» (пізніше С. Васильченко його переписав українською мовою і опублікував під назвою «Антін Вова»). Знайомий учитель розповів Степану Васильовичу, що читав оповідання «в гурті волинських учителів, і справило воно на їх колосальне враження. Деякі

плакали. Газета ходила потім по руках, поки потемніла» [4, С. 39]. Ця розповідь емоційно вплинула на Степана Васильовича, і він вирішує знову повернутися до вчителювання.

У 1904 р. С. Васильченко вступає до Глухівського учительського інституту. До цього, як тоді його називали, мужицького університету вступала краща молодь з народних учителів, яким фактично іншого шляху до науки не було. Водночас викладали там далеко не найталановитіші випускники вищих шкіл. Таким чином, загальний розвиток вихованців інституту здебільшого був вищий, ніж у їхніх викладачів, що породжувало повсякчасні конфлікти та реакційні заходи для їх придушення. Протестуючи проти поліцейсько-казармового укладу життя в інституті, С. Васильченко стає одним із організаторів студентської страйки. Проте адміністрація пред'явлені їй вимоги проігнорувала, а Степан Васильович зрештою після півтора року навчання залишає інститут і повертається до вчителювання.

Першою у новому калейдоскопі шкіл була школа у глухому селі Брусове на Полтавщині. Тут С. Васильченко не лише збирає за допомогою своїх учнів пісні та казки, організовує драматичний гурток, а й робить спроби проводити уроки Закону Божого, які було покладено на нього, українською мовою.

Тим часом революційні події 1905 р. призвели до появи документів, що відіграли важливу роль в історії українського руху в Російській імперії. Зокрема 24 листопада 1905 р. вийшли Тимчасові правила друку, положення якого нарешті дозволяли видання періодичної літератури мовами народів Росії. Почався активний процес створення україномовних газет і журналів. Так, у Києві під редакцією Б. Грінченка на кошти Є. Чикаленка та В. Симиренка почав виходити літературно-науковий місячник «Нова громада». На його сторінках побачили світ твори В. Винниченка, С. Єфремова, М. Коцюбинського, А. Тесленка, Л. Яновської. Саме у цьому журналі вийшов перший україномовний твір С. Васильченка – стаття «Народня школа і рідна мова на Україні: Замітки народнього вчителя» (1906). У цій досить великій публікації автор на підставі власного досвіду розповідав про ті складнощі, які виникають у початкових школах через навчання українських дітей нерідною мовою.

«Для української дитини, що часто приходить до школи не знаючи а ні єдиного слова московського, школа з першого ж разу робить враження чогось чужого, від її життя далекого. Дитина часто не впізнає свого навіть власного ймення, вимовленого офіційальною мовою, – мовою школи; хлопець, напр., з самого малу знає себе за Панаса, а в школі раптом з його виходить Афанасій... перші місяці науки – то каторжна праця, що не по силі ні дітям, а ні самому вчителеві. Наламувати дитячий язик, що зовсім не призвичаївся до московської мови, заучувати незнайомі слова й разом учити читати – це

скидається просто на якесь глузування з дитини, яку силоміць ставлять в становище якогось дурника, що нічого з тієї досадної науки не розуміє і через те не може навіть найлекшого збагнути своїм понівеченим розумом”, – зазначає педагог [6, С. 93–94]. У статті С. Васильченко показує, наскільки зміст російських читанок далекий від повсякденного життя українських школярів, описує дитячі муки при намаганні переказати прочитане або висловити власну думку, розповідає про страждання самого вчителя, коли він старається донести до учнів правила російської граматики. Не дивно, що більшість дітей залишали школу до її закінчення, а випускники дуже швидко забували те, чому з таким трудом навчалися.

Між іншим, з аналізованої статті можна також дізнатися, що сам С. Васильченко, незважаючи на загрозу втрати роботи, ознайомлював своїх учнів з віршами Т. Шевченка, байками Л. Глібова, читав з ними оповіді з читанки О. Білоусенка “Вінок”, а також заохочував школярів писати рідною мовою перекази (декілька таких переказів він наводить на сторінках журналу). Безумовно, така українознавча діяльність учителя не могла довго залишатися без наслідків. Невдовзі почалися доноси і Степана Васильовича знову було переведено до нової школи. На цей раз – у село Зубані.

Потяг до більш насиченого подіями життя, бажання працювати в робітничому центрі спонукає С. Васильченка у 1907 р. переїхати на Донбас, де він починає викладати у школі села Щербинівка. Але до шахтарського життя Степан Васильович добре придивитися так і не встиг, оскільки вже у 1908 р. його разом із ще двома вчителями арештовують за сфабрикованим звинуваченням у пограбуванні місцевого багача-крамаря. Лише після відбуття арештантами під загрозою смертної кари півторарічного тюремного ув'язнення відбувся військовий суд у Катеринославі, який і виправдав несправедливо звинувачених.

Після звільнення С. Васильченко повертається до матері в Ічню. Незважаючи на виправдання, йому було заборонено у подальшому працювати вчителем, тому головними заняттями Степана Васильовича стають репетиторство та літературна праця. У жовтні 1910 р. С. Васильченко переїжджає до Києва і влаштовується у першій на Наддніпрянщині щоденній українській газеті «Рада» постійним ведучим рубрики «Державна Дума». На сторінках цієї газети (у тому числі і під псевдонімами С. Венко, Вітер, Загородній, Панас, Танасюк, криптонімами С. В., В. П., а також без підпису) друкуються численні його нариси, замітки, статті, фейлетони, рецензії, шаржі та інші матеріали.

Не залишає С. Васильченко поза увагою і освітянську тематику. Перший у Російській імперії україномовний педагогічний журнал «Світло» почав виходити в Києві лише у 1910 р. Усі чотири роки свого існування він був

фактично єдиною загальноукраїнською інституцією, що об'єднувала всіх прихильних до ідеї рідної школи освітян. Сузір'я талановитих авторів (С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.) забезпечило часопису різноплановість та актуальність тем, жвавість викладу, зробило його достовірним джерелом вивчення інтенсивної творчої діяльності педагогічної громадськості України на початку ХХ ст. На сторінках «Світла» знаходимо публікації і С. Васильченка – оповідання з учительського життя «Вечеря» (грудень 1910 р.) і «Над Росью» (лютий 1911 р.), а також стаття «“Живая речь” в українській школі» (березень 1911 р.).

Поштовхом для написання статті «“Живая речь” в українській школі» стали результати розгляду в Державній Думі питання про мову викладання в так званих «інородчеських» початкових школах. Не так уже і багато було даровано цим навчальним закладам, зауважує автор, проте українській школі й того не дісталось. Підкреслюючи, наскільки важливо, щоб навчання проходило тією мовою, яка духовно об'єднувала б школярів і вчителя, Степан Васильович ставить питання: а, власне, якою мовою ведеться викладання в українських сільських школах. Адже «ні для кого не таємниця, – пише він на сторінках «Світла», – що наші сільські вчителі, як і взагалі сільська інтелігенція, говорять коли не чисто українською мовою, то часто таким штучно утвореним жаргоном з українських, покалічених московських та чужоземних слів, от котрого через півгодини балачки дубом стає язик у роті і рогом вилазять очі з лоба» [7, С. 14].

Питання пасивності пересічних учителів-українців у вирішенні проблеми рідномовного навчання підіймає С. Васильченко у замітці «На київських учительських курсах». Розповідаючи в одному з червневих номерів «Ради» за 1911 р. про перебіг подій на курсах, Степан Васильович з жалем констатує, що під час лекцій з методики викладання рідної мови ніхто з 600 курсистів навіть не поставив запитання, а яку ж практичну користь вони як педагоги, котрі змушені викладати чужою мовою, можуть мати з цих занять [8].

З часом С. Васильченко все більше поринає у київське життя. Його художні твори не лише друкуються у різних українських часописах, а й виходять окремими виданнями, п'єси з успіхом виставляються на кону славетного театру М. Садовського. Проте не випускає діяч із полі зору і освітянські проблеми. Зокрема він виступає в київському українському клубі з рефератом про необхідність навчання українською мовою в народних школах, а в 1914 р. третьою книжкою в серії «Українська педагогічна бібліотека під редакцією С. Черкасенка» за підписом «С. Панасенко» виходить його брошура «В сучасній школі», яка фактично є розширеним варіантом статті «Народня школа і рідна мова на Україні: Замітки народнього вчителя» (друге видання цієї брошури побачить світ у 1917 р.).

У липні 1914 р. С. Васильченка було мобілізовано до лав російської армії. Так він опинився у вирії Першої світової війни. Жахи фронту не минулися даремно. Їх наслідком стала хвороба серця, яка згодом причинила передчасну смерть діяча. Відбувши майже три роки на передових позиціях, він тільки після революційних подій 1917 р. зміг покинути окопи. Степан Васильович повертається до Києва, де, незважаючи на активну літературну діяльність, його чекає досить нужденне та необлаштоване життя.

У 1920 р. С. Васильченко повертається до вчителювання. Спочатку Степан Васильович працює вчителем в українській трудшкoлі № 8, вихователем і завідуючим дитячим притулком, а у 1921 р. центром його життя стає трудова школа № 61 ім. І. Франка, директором якої був майбутній видатний учений-психолог, фахівець з дитячої і педагогічної психології Григорій Костюк.

Київська школа № 61 на той час відносилась до дослідних закладів Народного комісаріату освіти Української СРР, проте її матеріальна база не відзначалася забезпеченістю. «Немає взимку дров, немає потрібного ремонту. Немає приладдя, убогий фізичний кабінет, майже порожня бібліотека. Чого гіршого – сором признатися, немає навіть повного видання творів Франка і в потрібних випадках доводиться позичати їх в приватних осіб. Що поробиш – пролетарська школа», – з сумом констатував Степан Васильович [9, С. 81]. У таких досить некомфортних умовах педагог не лише працював, а й жив та писав свої художні твори, оскільки мав помешкання у приміщенні цього навчального закладу.

Велику увагу С. Васильченко приділяв розвитку самостійності школярів, всіляко заохочував їх до творчості – вів літературний гурток, випускав разом із дітьми стінну газету, рукописний журнал, влаштовував літературні вечори, керував шкільним театром, де ставилися в тому числі його п'єси для дітей. Використовуючи власний досвід організації літературних вечорів та прекрасне знання української літератури, С. Васильченко разом із Я. Чепігою у 1926 р. видає книгу «Шевченкові дні». У передмові укладачі зазначають, що все більшої популярності набувають масові заходи у дні Шевченківських свят. Проте, на жаль, зміст цих заходів не завжди є гідним великого поета. Особливо це помітно в далеких школах та хатах-читальнях глухих сіл, де брак відповідної книжки та добре підготовленої людини призводить до того, що програми святкових вистав і вечірок часто складаються не лише з нехудожнього, а навіть з образливого для пам'яті Кобзаря матеріалу [10].

Маючи на меті сприяти підвищенню рівня проведення таких заходів, укладачі книги, зібрали матеріали для докладів і святкових вистав. Так, організатори святкувань могли знайти в ній теми виступів та конкретні факти

для висвітлення життя та творчості Т. Шевченка, його вибрані поезії для декламації та інсценізації, вірші відомих українських поетів про Кобзаря, загальні методичні поради щодо проведення свята, а також ноти та рекомендації, як облаштувати музей або куточок Т. Шевченка.

У 1926 р. С. Васильченко звільняється зі школи. Не останню роль у тяжкому конфлікті з її адміністрацією відіграло несприйняття Степаном Васильовичем комплексної системи навчання та педологічних підходів. Своє негативне ставлення до організації навчального процесу на засадах комплексності педагог і письменник висловив у сатирично-гумористичній новелі «Комплекси».

У подальші роки свого життя С. Васильченко займається переважно літературною діяльністю. Особливо популярні твори письменника були серед дітей та молоді. Зовсім по-іншому ставилися до С. Васильченка літературні критики. Адже це були вже роки, коли фактично все українське класичне письменство характеризувалося як «поміщицька» або «буржуазна» література. Не минула сумна доля і Степана Васильовича. Все частіше почали з'являтися публікації, де його звинувачували в тому, що «не знайшов себе в революції», «лишився в полоні старих образів», «ще й досі не може визволитися від чарів сільської літньої ночі», критикували за те, що мало пише про радянське життя. Автори подібних статей намагалися знайти у творах письменника прояви буржуазної ідеології, ставили йому на карб вузькість тематики, взагалі відносили до «класово обмежених» [11].

Намагаючись якось протистояти абсолютно несподіваним та несправедливим закидам, С. Васильченко пише твір мемуарного характеру «Мій шлях». Аналізуючи свою біографію, Степан Васильович з болем та подивом намагається знайти витoki та прояви тих неіснуючих гріхів, про які все більш наполегливо писали критики. Важко сказати, чи врятував би цей твір автора (вперше в скороченому вигляді його було опубліковано вже після смерті письменника в 1938 р., а у повний текст побачив світ лише в 1960 р.), якщо б йому судилося довше життя. Помер Степан Васильович Васильченко 11 серпня 1932 р. Його могила знаходиться на Байковому кладовищі, з лівого боку головної алеї, що веде від центрального в'їзду.

Висновки. Літературна спадщина С. Васильченка досить активно досліджувалася як у радянський період, так і в незалежній Україні. Проте його діяльність у галузі освіти залишається недооціненою. Водночас автобіографічні твори діяча є цінним джерелом інформації про стан освіти для простого народу в Російській імперії, а педагогічна публіцистика відображає боротьбу української інтелігенції на межі ХІХ та ХХ століть з асимілятивною політикою царського уряду, зокрема за право існування рідномовних навчальних закладів.

Література:

1. Грушкевич І. Л. Педагогічна діяльність і педагогічні погляди С. В. Васильченка. Київ, 1961. 63 с.
2. Антонєць Н. Б. Васильченко С. В. (1878–1932). *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 2 : XX століття. С. 50–57.
3. Васильченко С. Типова біографія. *Твори* : в 4 т. Київ, 1960. Т. 4. С. 65–67.
4. Васильченко С. Мій шлях (Автобіографічні записки). *Твори* : в 4 т. Київ, 1960. Т. 4. С. 7–64.
5. Грудницька М., Курашова В. Степан Васильченко : Статті та матеріали. Київ, 1950. 335 с.
6. Панасенко С. Народня школа і рідна мова на Україні : Замітки народнього вчителя. *Нова громада*. 1906. № 9. С. 93–106.
7. Васильченко С. «Живая речь» в українській школі. *Світло*. 1911. Кн. 7. С. 13-17.
8. Васильченко С. В. На київських учительських курсах. *Твори* : в 4 т. Київ, 1960. Т. 4. С. 75–76.
9. Васильченко С. В. З життя трудшколи ім. Івана Франка в Києві (№ 61). *Твори* : в 4 т. Київ, 1960. Т. 4. С. 80–81.
10. Васильченко С., Чепіга Я. Шевченкові дні : Збірник : Біографія, критика, п'єси, інсценізація, поезія та інше. Київ, 1926. 173 с.
11. Наталія Дніпренко. Поєднання класичного традиційного та новітнього у підготовці режисерів засобів масової комунікації // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2011, - № 9, - С.264-271. Доступ: <http://visnyk.knutkt.com.ua/vipusk9.html>

References:

1. Grushkevich, I. L. (1961). *Pedagogichna dijial'nist' i pedagogichni pogljadi S. V. Vasil'chenka [Pedagogical activity and pedagogical views of S. V. Vasylychenko]*. Kiiv [in Ukrainian].
2. Antonec', N. B. , Vasil'chenko, S. V. (1878–1932). *Ukraïns'ka pedagogika v personalijah [Ukrainian pedagogy in personalities]*. Kiiv [in Ukrainian].
3. Vasil'chenko, S. (1960). *Tipova biografija. Tвори [Typical biography. Works]*. (vol. 1-4) [in Ukrainian].
4. Vasil'chenko, S. *Mij shljah (Avtobiografichni zapiski). Tтвори [My path (Autobiographical notes). Works]*. (vol. 1-4) Kiiv, [in Ukrainian].
5. Grudnic'ka, M., Kurashova, V. (1950). *Stepan Vasil'chenko : Statti ta materiali [Stepan Vasylychenko: Articles and materials]*. Kiiv [in Ukrainian].
6. Panasenko, S. (1906). *Narodnja shkola i ridna mova na Ukraïni : Zamitki narodn'ogo vchitelja [Folk school and native language in Ukraine: Notes of a folk teacher]*. *Nova gromada - New community*, 9, 93–106. [in Ukrainian].
7. Vasil'chenko, S. (1911). «Zhivaja rech'» v Ukraïns'kij shkoli ["Living speech" in the Ukrainian school]. *Svitlo - Light*, 7, 13-17. [in Ukrainian].
8. Vasil'chenko, S. V. (1960). *Na kiïvs'kih uchitel's'kih kursah. Tтвори [On Kyiv teacher training courses. Works]*. (vol. 1-4). Kiiv [in Ukrainian].
9. Vasil'chenko, S. V. (1960). *Z zhittja trudshkoli im. Ivana Franka v Kievi (№ 61). Tтвори [From the life of the labor school named after Ivan Franko in Kyiv (No. 61). Works]*. (vol. 1-4). Kiiv [in Ukrainian].

10. Vasil'chenko, S., Chepiga, Ja. (1926). Shevchenkovi dni [Shevchenko days]. *Biografija, kritika, p'esi, inscenizacija, poezija ta inshe* Biography, criticism, plays, dramatization, poetry and others. Kiiv [in Ukrainian].

11. Natalia Dniprenko. The combination of classic, traditional and modern in the training of directors of mass communication // Scientific Bulletin of the Kyiv National University of Theater, Cinema and Television named after I. K. Karpenko-Kary. – 2011, - No. 9, - P.264-271. Access: <http://visnyk.knutkt.com.ua/vipusk9.html>